

Kuća ljudskih prava
Selska cesta 112c, HR-10000 Zagreb
t: +385 (0)1 457 23 98
f: +385 (0)1 457 23 99
kontakt@documenta.hr
www.documenta.hr

MB: 1925199, OIB: 09095322581
Raiffeisen bank Austria d.d.
Broj računa: 2484008-1102930793

OPSADA DUBROVNIKA I LOGOR MORINJ

Dana 30. rujna 1991. potpisana je direktiva za napad na Dubrovnik s mora, kopna i iz zraka. Ciljevi su bili zauzimanje Prevlake, presijecanje Jadranske magistrale i blokiranje aerodroma u Čilipima.¹ Osvajanjem dijela od Ivanice do Dupca presjekla bi se magistrala i odvojio Dubrovnik od zaleđa. Istog dana u 17:00 sati, Komada Vojnopomorskog sektora Boka, obavještava Lučku kapetaniju da „na osnovi naređenja predpostavljene Komande snage Jugoslavenske ratne mornarice uspostavljaju potpuno pomorsku blokadu šireg rejona luke Dubrovnik.“² Blokiranjem luke Jugoslavenska ratna mornarica (JRM) osigurala si je položaj za napade s mora te onemogućila Dubrovčane u nabavi osnovnih životnih namirnica, ali i oružja i eventualnog dovođenja dodatnog ljudstva, rušeći time moral braniteljima i stanovništvu.

Napad je započeo 1. listopada 1991. rano ujutro, oko 6:30 sati. To je bio prvi napad na sam grad i njegovu bližu okolicu. JNA je Dubrovnik gađala iz oružja velikih kalibara, iz zraka, s brodova te s kopna s položaja na Prevlaci, Luštici i Mojdežu. U svom ratnom dnevniku, Anka Duper, taj dan je zapisala: “dakle, počeo je rat i u našem kraju!”³ S Ankom se slaže i većina intervjuiranih osoba u *Osobnim sjećanjima*.⁴

¹Iz presude pred MKSJ Strugaru: Dana 30. septembra 1991, u skladu s direktivom Generalštaba SFRJ, tadašnji komandant 2. OG general-potpukovnik Jevrem Cokić, izdao je potčinjenim jedinicama naređenje da blokiraju Dubrovnik. Naređenje je predviđalo sledeći raspored snaga: Većim delom snaga preći u napad glavnim snagama na pravcima: Ljubinj – Zavala – Slano; s. Ljubovo – Ivanica – Čibači i Grab – Dubravka – Molunat, a pomoćnim snagama obezbediti objekte i aerodrom Mostar u dolini Neretve, sa ciljem: uz avio, artiljerijsku i brodsku podršku jednovremenim i energičnim dejstvom razbiti snage na pravcima napada i izbiti na obalu, preseći jadransku magistralu na više mesta na odseku Slano – Prevlaka, blokirati sa kopna i mora Dubrovnik, aerodrom Čilipi i Prevlaku i onemogućiti manevar snaga neprijatelja, a zatim, obezbeđujući se sa pravca Ploče, pristupiti uništenju i razoružavanju okruženih snaga neprijatelja i biti u gotovosti za dalja ofanzivna dejstva u zapadnu Hercegovinu. Presuda je dostupna na : <https://www.icty.org/x/cases/strugar/tjug/bcs/050131.pdf>

²Dopis KVPSB, 30. rujna 1991, u Macan, *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 26.

³Ratni dnevnik tete Anke 4. dio, <https://www.rat-u-gradu.alat.hr/?p=5441>

⁴Svjedočanstvo Ane Bokun, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/ane-bokun/?search=theme&val=48>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Đivo Dražić, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/divo-drazic/>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Božidar Jurjević, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/bozidar-jurjevic/?search=theme&val=48>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Pero Novaković, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/pero-novakovic/?search=theme&val=48>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Marko Sjekavica, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/marko-sjekavica/?search=theme&val=48>, pristupljeno 14.12.2020.

Cijeli taj dan pucalo se iz pravca Ivanice i iz Konavala. Poslijepodne, počelo se pucati i s brodova, čija su meta bili Kupari i Plat. Gradu je nanesena velika šteta – nestalo je struje jer je pogođena hidroelektrana Dubrovnik u Komolcu. Nestankom struje, Dubrovnik je izgubio i vodu jer su pumpe ovisile o elektromotorima. Pogođen je i odašiljač na Srđu, čime je došlo i do prekida svih komunikacijskih veza. Oštećene su brojne kuće i drugi objekti u samom gradu i u okolnim selima, bilo je brojnih požara, gorjela je šuma i raslinje oko grada. Stanovništvo je po prvi put bilo prisiljeno ići u skloništa. Mnogi su se skrivali u svojim podrumima ili kod članova obitelji, čije su podrume smatrali sigurnijima. Osim sigurnosti, bilo im je važno da kuća u kojoj su boravili ima peć na drva, kao i vlastiti bunar za vodu.⁵ Neki su pošli u hotele i druge objekte u gradu. Smatrali su da je stara gradska jezgra najsigurniji dio Dubrovnika te suzbog toga odlazili tamo. Bilo je teško zamisliti, čak i nakon ovog napada, da će i stari dio grada uskoro biti bombardiran.

Nakon tog dana, grad će svakodnevno zasipati brojne granate, s raznih položaja.

U početnom periodu JNA osvaja manja mjesta i sela koja stoje na putu do „ispijanja kafe na Stradunu“.⁶ Koprivica u svom dnevniku opisuje kako je to osvajanje izgledalo. Njihova jedinica ušla bi u selo sa zadatkom da ga očisti od „ustaša“. No, ona su uglavnom već bila prazna. Zatekli bi tek ponekog starijeg čovjeka koji nije želio napustiti svoju kuću, polja i stoku koju je hranio. Uglavnom su kroz sva mjesta prije njih prošle i druge jedinice JNA, pa su one već otjerale stanovništvo. Vojnici su ipak ulazili u jednu po jednu kuću, da se uvjere da tamo nema stanovnika koji bi mogli pucati na njih. Kada je sve bilo čisto, ponovno su se vraćali u napuštene kuće, ali ovaj put, naravno, samo dio njih, da bi pljačkali. Dio plijena zadržavali su kod sebe, dio slali obiteljima i rodbini, a dio je završavao na tržištu u Crnoj Gori. Nakon što bi opljačkali sve što se dalo, palili bi određene kuće u kojima bi pronašli šahovnice ili HDZ-ova obilježja, zatim kuće čiji su vlasnici bili bogati, a nekad i one slučajno odabrane. Pero Novaković svjedoči da su u prvom naletu samo palili kuće, pa je tako stradao i njegov dom u Čilipima, dok su kasnije i pljačkali sve što su mogli i to prevozili u Crnu Goru.⁷ Gostili bi se pronađenom hranom i alkoholom, a navečer pripremali zabave. Kartali su, igrali šah i slušali radio kako bi saznali što se događa kod kuće.

Iako su radio i novine u Crnoj Gori izvještavali kako njihovi vojnici vode teške bitke s hrvatskom vojskom, MUP-ovcima i stranim plaćenicima, činjenica je da sve do dolaska pred sam Dubrovnik i na neke strateški važne položaje, gotovo da nisu vidjeli hrvatske vojnike. Prvo mjesto u koje je njihova jedinica stigla bila je Dubravka, malo naselje na samoj granici Crne Gore i Hercegovine. Već po ulasku vidjelo se da je neka od jedinica JNA bila tamo prije njih, s obzirom na to da je u potpuno praznom selu vladao kaos. Nisu vidjeli nikakve neprijatelje, niti branitelje mjesta. No, dan kasnije, list Pobjeda donosi članak u kojem tvrdi: „*Tako se juče u selu Dubravka zbilo događaj koji može ući u antologiju svjetskog beščašća i zločina. Naime, ustaše su došle do kuće BaldaĐuraša i htjeli da njegov dom pretvore u svoje uporište, radi pružanja otpora jedinicama JNA i da na njegovom kućnom pragu postave top. NesrećniĐuraš, inače Hrvat, zamolio je ustaše da poštede njegovu kuću i porodicu. Uslijedilo je nešto što se teško može sresti u filmovima sa najzaumnijim scenarijem. Nesrećni Tuđmanovi bojovnici silovali su, naočigled, Đuraša ...*“⁸ Taj članak osvijestio je i neke crnogorske vojnike koji su dotada vjerovali propagandi, jer su i sami prošli kroz selo Dubravka i znali što se u njemu događalo, kao i da tamo nije bilo ljudi, a pogotovo ne vojske.

Dana 5. listopada dogodila se nesreća kod mjesta Popovići, blizu Čilipa, koja je odjeknula u medijima. Naime, prema službenoj priči, tamo se oko 15:15 sati srušio helikopter u kojem su se nalazila dvojica zapovjednika JNA

⁵Svjedočanstvo Marka Sjekavice, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/marko-sjekavica/>, pristupljeno 14.12.2020.

⁶Iz dokumentarne serije „Rat za Dubrovnik“, epizoda 3.

⁷Svjedočanstvo Pera Novakovića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/pero-novakovic/>, pristupljeno 14.12.2020.

⁸Članak Pobjeda, listopad 1991., u Koprivica, *Sve je bilo meta*. Podgorica: Monitor, 2004.:42.

– kontraadmiral i kapetan bojnog broda Krsto Đurović i general potpukovnik Jevrem Cokić.⁹Đurović je na mjestu poginuo, dok je Cokić bio ranjen. Crnogorski mediji prenijeli su da su helikopter s dvojicom generala pogodili i srušili hrvatski vojnici, s namjerom da ih obojicu ubiju. No, već Koprivica, koji je bio očevidac događaja, svjedoči da tamo nije bilo neprijateljske vojske te pretpostavlja da je helikopter srušen greškom njihovih vojnika.¹⁰ Kasnije, istraga je pokazala da je to točno, kao i da je Đurović ubijen od strane JNA jer se protivio ratu u Hrvatskoj. Petar Poljanić, tadašnji načelnik općine Dubrovnik je u svojem svjedočenju u Haagu rekao da mu je Đurović u zadnjem susretu prije rata kazao da dok je on na čelu mornarice, ni jedna granata neće pasti na Dubrovnik. Potvrdio je činjenicu da kod Popovića tada nije bilo hrvatske vojske koja bi pucala, pa je tako Đurović ili počinio samoubojstvo ili su ga ubili njegovi. U Haagu je svjedočio i tadašnji ministar vanjskih poslova Crne Gore Nikola Samardžić te potvrdio da je Đurović bio protiv rata, da je to jasno izražavao i da je zato ubijen od strane JNA. Sve okolnosti smrti do danas nisu istražene. Zajedno s kontraadmiralom Vladimirom Barovićem, koji je 29. rujna 1991. na Visu počinio samoubojstvo jer nije htio narediti bombardiranje dalmatinskih gradova, Đurović predstavlja rijetki simbol časti u to vrijeme.

Čitavo vrijeme traju i pregovori između zaraćenih strana, pod budnim okom promatrača iz Europske zajednice. Oni su rezultirali primirjima, kojih je sklopljeno mnogo, prvo već 10. listopada, no njih su vojnici JNA stalno kršili. Koristili su ta primirja da osvoje nove teritorije, dok ih hrvatske snage nisu branile. Tako su vrlo brzo došli nadomak Dubrovnika. Isto tako, veliki broj ljudi, posebno civila, poginuo je tijekom razdoblja primirja jer su očekivali da će se ona poštovati, što uglavnom nije bio slučaj. Skupština općine Dubrovnik, načelnik i Krizni štab, u mnogim dopisima i razgovorima pozivali su JNA da se pridržava primirja. Unatoč svim apelima KŠOD, primirje će se kršiti do kraja okupacije.

NAJGORI DAN NAPADA NA DUBROVNIK – 6. PROSINCA 1991.

Dan ranije, tri hrvatska ministra koji su u Dubrovnik stigli s ciljem da pregovaraju s srpsko-crnogorskom stranom o primirju, bili su na pregovorima u Cavtatu. Tamo ih je dočekaao admiral Jokić i kapetan fregate Sofronije Jeremić. Oni nastavljaju sa svojom retorikom, prave se da ne znaju o čemu se radi i da nisu upućeni¹¹, te ponovno ponavljaju dezinformacije, tvrdeći da se u tom trenutku u Dubrovniku nalazi 15.000 naoružanih ustaša, koji su prijetnja i stanovništvu i JNA.¹² Zahtijevaju da hrvatski vojnici predaju oružje i budu pod neutralnom pratnjom ispraćeni iz grada. Hrvatska strana zahtjeva normalizaciju situacije u gradu i traži prekid opsade i povlačenje JNA. Tek nakon nekog vremena razgovaraju o tome kako normalizirati prilike u gradu i dolaze do nekih zajedničkih stavova i dogovora. Na kraju, Jokić je tvrdio da nema ovlasti potpisati sporazum te da mora tražiti suglasnost od nadređenih. Dogovaraju se da svaka strana odnese tekst svojima, da ga redigira i da se sljedeći dan nađu na istom mjestu da ga potpišu. Po povratku, hrvatska delegacija bila je vrlo pozitivna i smatrali su da su konačno nešto postigli, da će potpisivanje sporazuma biti samo formalnost, nakon koje će se situacija u gradu početi popravljati.¹³

Međutim, umjesto odlaska na pregovore i primirja, sljedeći dan bio je najgori dan za Dubrovnik, posebno za staru gradsku jezgru. Taj dan vatra je otvorena već oko 5:50 ujutro s položaja Strinčjera na tvrđavu Imperial na Srđu. U tom trenutku, na snazi je formalno opet bilo primirje koje je JNA ponovno prekršila. Kratko nakon napada, KŠOD je prosvjedovao protiv „ničim izazvanog otvaranja jake topničke vatre“.¹⁴U sljedećoj poruci

⁹Iz dokumentarne serije „Rat za Dubrovnik“, epizoda 3.

¹⁰Koprivica, *Sve je bilo meta*. Podgorica: Monitor, 2004.: 44.

¹¹Svjedočanstvo Petra Miša Mihočevića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/miso-mihocevic/>, pristupljeno 14.12.2020.

¹²Kriste, 108.

¹³Svjedočanstvo Petra Miša Mihočevića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/miso-mihocevic/>, pristupljeno 14.12.2020.

¹⁴Prosvjed KŠOD, 6.12.1991., u Macan, *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 105.

poslanj oko podneva tvrdili su da je nakon tog jakog topovskog napada, započeo i napad pješastvom na položaje gdje je smještena Hrvatska vojska na Srđu, uz istovremeno otvaranje vatre po svim dijelovima grada.¹⁵ Demantiraju da su ikakvom akcijom prvi prekršili primirje ili da su na bilo koji način pokušali osvojiti položaje na Srđu. Istog dana, Ivan Cifrić, ministar zaštite okoliša i prostornog planiranja poslao je poziv raznim europskim i svjetskim čelnicima i institucijama, uključujući i EZ, UNESCO i druge. „*Ovog časa Dubrovnik, svjetska baština, gori, u plamenu je. Agresor ne poznaje primirje, ne poznaje zastavu UNESCO, ne čuje apele, ne mari za ljudske žrtve, ni kulturne vrijednosti.*“¹⁶ KŠOD je cijeli dan pozivao na prekid vatre, na poštovanje primirja, no to nije dalo nikakve rezultate. Na grad i okolice pale suna tisuće granata, a napad je vršen sa svih strana. Najviše je stradala tvrđava Imperial na Srđu, kao i naselja Nuncijata i Sustjepan. Mnogo građevina je zapaljeno, a dio ih je potpuno izgorio. Nakon napada, ostali su aktivni brojni požari koje su građani pokušavali gasiti. Otegotna okolnost bila je činjenica da je puhala bura, koja je prijetila da će raširiti vatru po cijelom gradu, kao i to da nisu imali vode za gašenje. Gotovo cijela stara gradska jezgrabila je u plamenu. Petar Mišo Mihočević svjedoči da je on, koji se tada nalazio u hotelu Argentina sa stranim promatračima, njihovim satelitskim telefonima zvao osobno talijanskog predsjednika, s molbom da Dubrovniku hitno pošalje nekoliko kanadera, jer se bojao da će inače sve izgorjeti.¹⁷ Ministri su tražili i od Beograda da naredi svojim snagama da propuste vatrogasce i druge, kako bi pomogli ugasiti vatru.¹⁸ Čelnici JNA kasnije su tvrdili da oni nisu bombardirali stari grad, nego su samo zapalili automobile na parkiralištu, čije gume sada gore pa se to tako jako vidi. No, istina nije mogla ostati skrivena. Svaki građanin Dubrovnika koji je taj dan bio u njemu, 6. prosinca pamti kao jedan od najgorih dana u povijesti grada. Sjećaju se gdje su bili, što su radili, pamte svoje osjećaje i dojmove. Na taj dan stradalo je 19 branitelja i civila. Među njima je bio i Pavo Urban, mladi dubrovački fotograf, koji je sudjelovao u obrani grada i od samog početka napada fotografirao stradanja. Pisao je i ratni dnevnik¹⁹, svjedočanstvo na te teške dane za grad. Poginuo je na Stradunu, blizu Orlandovog stupa, kad ga je pogodila granata dok je fotografirao bombardiranje stare gradske jezgre.

ZAVRŠETAK OPSADE I POSLJEDICE

Nakon 6. prosinca situacija se počela pomalo smirivati. Sve manje se granatiralo grad, dopušten je dolazak djelatnika HEP-a koji su popravili hidroelektranu u Komolcu te je na Božić Dubrovnik ponovno dobio struju.²⁰ Popravljala se i vodovodna infrastruktura, pa je uskoro stigla i voda. Kroz sljedeću 1992. postupno su se uspostavljale komunikacijske veze i popravljale ceste. No vojnici JNA svejedno su se nalazili na položajima s kojih se nisu željeli povući, povremeno granatirajući grad i okolice te održavajući djelomičnu blokadu grada. U travnju 1992. obrani grada konačno stiže i pomoć iz Zagreba. Dana 10. travnja 1992. dolazi general Bobetko sa svojom postrojbom te preuzima obranu Dubrovnika i okolice. Nojko Marinović, kojise u to vrijeme nalazio u bolnici zbog ranjavanja, po povratku postaje njegov zamjenik. Zajedno organiziraju operacije kojima se trebao osloboditi Dubrovnik i okolna područja.²¹ Kao rezultat sporazuma potpisanog ranije tijekom mjeseca, 25. svibnja 1992. započinje deblokada Dubrovnika.²² No zbog (namjernog) pogrešnog tumačenja spomenutog sporazuma od strane JNA, oslobođeni su samo dijelovi dubrovačke okolice, dok su neprijateljski vojnici ostali na liniji Plat-Cavtat te u Konavlima. Ti dani bili su posebno teški za stanovništvo tih još uvijek okupiranih područja jer je bilo jasno da JNA gubi i da će se uskoro morati posve povući, pa su se nad njima izivljavali i

¹⁵Poruka KŠOD, 6.12.1991., u Macan, *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 106.

¹⁶Poruka Ivana Cifrića, 6.12.1991., u Macan, *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 106.

¹⁷Petar Mišo Mihočević, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/miso-mihocevic/>, pristupljeno 14.12.2020.

¹⁸Kriste, 115.

¹⁹Dubravka Vrgoč, ur. *Ratni dnevnik Pava Urbana*. Zagreb: Meandarmedia, 2016.

²⁰Svjedočanstvo Luka Braila, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/luko-brailo/>, pristupljeno 14.12.2020.

²¹Svjedočanstvo Nojka Marinovića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/nojko-marinovic/>, pristupljeno 14.12.2020.

²²Miljenko Foretić, ur. *Dubrovnik in War*. Dubrovnik: Matica Hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 1993.: 109.

dodatno pljačkali. Do konačnog povlačenja vojske s područja Dubrovnika došlo je 22. listopada 1992.²³, a time je okončana opsada grada i okolice. Ipak, kao službeni kraj rata u Dubrovniku uzima se tek 18. kolovoza 1995., jer je unatoč povlačenju vojske, grad sve do tada i dalje periodično granatiran s teritorija Hercegovine i Crne Gore.

Tek je nakon povlačenja JNA bilo moguće sagledati posljedice dugotrajne opsade i stalnog granatiranja grada i okolice. A one su bile strašne.

Srpsko-crnogorska vojska je na okupiranim teritorijima oko Dubrovnika, a i u samom gradu provodila strategiju „spaljene zemlje“. Doslovno su spaljivali sve teritorije kojima su prolazili. Ljudi koji su se nakon završetka opsade vraćali svojim kućama, u svoja mjesta, kao npr. oni s područja Konavala, pronalazili su potpuno spaljenekuće i druge objekte, uključujući šume i sve zelenilo. Pero Novaković iz Čilipa svjedoči kako je njegova kuća zapaljena i izgorjela do temelja, kako mu ništa od bogate imovine i uspomena koje je imao u kući nije ostalo. Također, po povratku je zatekao mjesto koje je izgledalo kao površina mjeseca, sivo, bez raslinja, bez čitavih objekata, sve je bilo potpuno spaljeno.²⁴Ovdje je važno podsjetiti da čitava općina Dubrovnik za najgorih napada nije imala vode pa tako ni oni stanovnici koji su ostali na okupiranom području nisu imali čime gasiti požare. Neprijatelj je to naravno znao te je uvelike koristio tu činjenicu.

Dio imovine i drugih umjetničkih, kulturnih i drugih bogatstava dubrovačkog kraja, opljačkan je i uglavnom prevezen u Crnu Goru.

Stara gradska jezgra, bez obzira na to što je bila „zaštićena“ zastavama UNESCO-a, također je pretrpjela brojna oštećenja. Granatirana je gotovo svakodnevno od početka studenoga 1991., a najteže je stradala već spomenutog 6. prosinca 1991., kada je sa svih strana bombardirana zapaljivim projektilima skoro cijeli dan. Procijenjeno je da je samo taj dan oko 10% posto zgrada u gradu potpuno izgorjelo ili je uništeno, dok ih je oko 30% teško oštećeno.²⁵ Devet palača potpuno je izgorjelo, a još četiri djelomično.²⁶ Stradale su mnoge znamenite građevine u gradu, poput Crkve sv. Vlaha, palače Sponza, Onofrijeve fontane, Franjevačkog i Dominikanskog samostana i brojne druge. Gotovo da nije bilo krova koji je bio čitav, kao izgrade koja nije imala barem neko oštećenje. Iako je u siječnju 1992. potpisano primirje te se situacija u gradu pomalo smirivala, stara gradska jezgra je i dalje povremeno bombardirana pa su i tijekom tog perioda građevinama nanesene nove štete. Tijekom cijelog ratnog perioda oštećene su 563 zgrade u starom dijelu grada. Šteta je bila procijenjena na 643 milijuna njemačkih maraka.²⁷ Obnova je trajala jako dugo, sve do 2000. godine te je mnogo novca uloženo da bi se gradu vratila njegova prijeratna ljepota.²⁸ Neke građevine, kao hotel Kupari, dio Srebrenog, itd., do danas nisu obnovljeni.

Osim toga, tijekom rata bilo je i mnogo ljudskih žrtava, vojnih i civilnih. Na Južnom bojištu poginulo je 430 hrvatskih branitelja, od njih 184 s dubrovačkog područja.²⁹ Poginula su i 92 civila, od čega 15-oro djece mlađe od 15 godina. Među njima je i 11-godišnji sin Ane Bokun koji je stradao u granatiranju Dubrovnika s položaja

²³Foretić, 109.

²⁴Svjedočanstvo Pera Novakovića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/pero-novakovic/>, pristupljeno 14.12.2020.

²⁵Mesarić Žabčić, 170.

²⁶Report of the status of the cultural heritage in the Old Town of Dubrovnik following the bombardments in October, November and December 1991., Report of the UNESCO mission to Dubrovnik, 27 November 22 December 1991.: 30.

²⁷Svjedočanstvo Luka Braila, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/luko-brailo/>, pristupljeno 14.12.2020.

²⁸Više na web stranici Zavoda za obnovu Dubrovnika,

https://www.zod.hr/get/domovinski_rat_1991_2000/53156/domovinski_rat_1991_2000.html, pristupljeno 14.12.2020.

²⁹Brojke se pomalo razlikuju u različitim izvorima. Prema Ministarstvu branitelja (2007.) poginuo je 161 branitelj s dubrovačkog područja i 99 civila. Mesarić Žabčić, 169., Svjedočanstvo Luka Braila,

<http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/luko-brailo/>, pristupljeno 14.12.2020., iz dokumentarne serije *Rat za Dubrovnik*, epizoda 6.

JNA 10. studenoga 1991. skupa s njenim suprugom.³⁰ S crnogorske strane, na Južnom bojištu poginula su 167 vojnika, uglavnom mlađi ljudi. Posebno su teške sudbine civilnih žrtava koje i danas traže pravdu i reparacije.

Uoči i tijekom opsade, brojno stanovništvo iz okolnih mjesta došlo je u sam grad za koji su mislili da će biti siguran te su tamo boravili za najtežih dana okupacije. No mnogo ljudi, posebno žena, djece i staraca, napustilo je grad i otišlo u izbjeglištvo. Jedini način izlaska iz grada bio je brodovima do riječke luke. Mnogi su smješteni u Rijeku i njezinu okolicu te u Istru, gdje su također boravili u hotelima. Neki ljudi otišli su u Italiju, najčešće u Bari i okolicu, gdje su proveli te ratne dane. Također, druge strane zemlje, kao Austrija i Njemačka, prihvatile su određen broj izbjeglica iz Hrvatske, pa tako i iz Dubrovnika. Procjenjuje se da je oko 2/3 tadašnjeg stanovništva općine Dubrovnik bilo u izbjeglištvu.³¹

LOGOR MORINJ

Logor Morinj osnovan je na području općine Kotor, nedaleko od samog gradića Morinj, kao „centar za prihvat zarobljenika“, odnosno kao „Sabirni centar za prihvat ratnih zarobljenika“ od strane Jugoslavenske narodne armije (JNA) te je funkcionirao od 3. listopada/oktobra 1991. do 18. kolovoza/avgusta 1992. Otvoren je kao sabirni centar za osobe zarobljene u ratnom sukobu između hrvatskih snaga i JNA po otvaranju dubrovačke fronte, odnosno napada na Dubrovnik koji je započeo 1. listopada 1991. godine. Iako su u logor s napadnutog teritorija Hrvatske prvenstveno dovođeni vojni zarobljenici, navodno radi prikupljanja informacija, među zatvorenicima je bio i veliki broj civila. Smirivanjem neprijateljstava kao i uzmakom crnogorskih vlasti od aktivne vojne kampanje na tom području, logor gubi svoju funkciju. Isprike predsjednika, sudski postupci i kao i postupci za reparacije bit će pokrenuti puno godina kasnije, uz djelomičan uspjeh u ostvarivanju pravde.

Prema iskazu svjedoka Mirsada Kurluča „sabirni centar Morinj je nekada bio vojno skladište u kome su se nalazila tri ili četiri veća objekta čvrsto zidana, prekrivena crijepom, prozori i vrata sa metalnim rešetkama i drvenim podom jer je tu čuvano oružje i municija.“³² U većim su objektima, hangarima, zarobljenici bili smješteni, dok su kontejnerima ispitivani. Prema iskazu Mladena Govedarice, stariji vodnik I. klase Predrag Španjević zv. „Španac“ bio je određen da osigura svu infrastrukturu za početak rada centra, i tada je vidio da „uslovi u tim objektima nijesu bili dobri ali u tom trenutku se nije moglo bolje i isti nijesu imali ni struju ni vodu“.³³

Prvi zarobljenici dovedeni su u logor u noći 3. listopada 1991. U presudi Višeg suda u Podgorici zabilježena je izjava Govedarice prema kojoj je „bio je prisutan u centru kada je izvršen prihvat zarobljenika i sve je urađeno na način kako to propisi nalazu jer je stariji vodnik Španjević bio preuzeo obavezu oko obuke stražarske službe i prihvata zarobljenika, dobio je sve propise o postupanju sa ratnim zarobljenicima kao i Ženevsku konvenciju tako da je taj prvi prihvat bio u potpunosti u duhu sa propisima i konvencijama.“³⁴ Međutim, svjedočenja logoraša, zabilježena u sudskoj dokumentaciji kao i drugim izvorima, govore o nehumanom postupanju sa zatvorenicima.

³⁰Osobna sjećanja Ane Bokun dostupna su na: <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/ane-bokun/?search=subtitle&val=Ane+Bokun>

³¹Svjedočanstvo Luka Braila, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/luko-brailo/>, pristupljeno 14.12.2020.

³²Optužnica KtS.br. 7/08 od 15. kolovoza 2008.

³³Isto

³⁴Presuda Ks.br. 33/10 od 25.01.2012.

Marko Knežić svjedočio je pred Tužiteljstvom MKSJ-a 4. i 6. svibnja 2000 u predmetu protiv Slobodana Miloševića u funkcioniranju te o premještanjima unutar sustava logora. U noći sa 3. na 4. listopada 1991. započelo je granatiranje mjesta Slano sa mora i kopna od strane Jugoslavenske narodna armije i Jugoslavenske ratne mornarica. Prema njegovu iskazu „svuda je gorjelo. Nismo imali ni vode ni struje. Telefonske veze su presječene. Noć je bila paklena, sve je gorjelo kao u filmovima”. Prema naredbi Kriznog štaba Slano, većina stanovništva se evakuirala, a ostao je tek manji broj branitelja s namjerom da obrane mjesto. Sljedećeg jutra, snage JNA opkolile su i ušle umjesto te ubrzo slomile otpor. Nakon što su se skrivali dva mjeseca po lokalnim brdima i među stijenama, trojica su muškaraca (Knežić, njegov otac, te susjed Božo Glumac) zarobljeni i odvedeni na ispitivanje u sjedište Vojne policije, smješteno u jednoj od kuća u Slanom. Sljedeći su dan prebačeni u zatočenički logor Bileća, kojim je prvo upravljao Užički korpus, a kasnije Riječki korpus JNA. U narednih je šest mjeseci bio izložen različitim oblicima torture: „uz prenatrpanost zatvorenici u Bileći bili izvrgnuti fizičkom i psihičkom zlostavljanju. Vojnici su redovno gurali glave zatvorenika u zahodske školjke. Gospodin Knežića su zlostavljali električnim šokovima kao i mnoge druge zatvorenike. Zatvorenici su bili prisiljeni na fizički rad tijekom kojega su ih tukli.“³⁵ Predstavnicima Međunarodnog crvenog križa nekoliko su puta posjetili logor u tom razdoblju. Neki su zatvorenici bili skriveni (kao i sam Knežić), a u drugim prilikama i suviše prestrašeni da govore o zlostavljanju. Prema njegovu iskazu, tortura je postala još gora nakon vijesti o međunarodnom priznanju Hrvatske. Mučenja su redovito uključivala i lažne vijesti o puštanju prilikom razmjene zatvorenika. To je i bio slučaj 23. svibnja 1992. kada je ukrcan na autobus s približno 100 zatvorenika te nekoliko stražara te umjesto na razmjenu, odveden u Morinj. Tamo je bio u zatočeništvu do početka srpnja 1992. godine, kada je nakon niza lažnih obećanja o puštanju, konačno oslobođen i razmijenjen u Cavtatu. Iako je u Bileću stigao 5. prosinca 1991., službeno je registriran tek 13. siječnja 1992., a tijekom tog vremena, nije bio optužen za kazneno djelo niti mu sudilo. Njegov je otac ostao u kućnom pritvoru u selu.

Svjedoci navode da su pri dolasku u logor prolazili kroz špalir ljudi koji su ih udarali rukama, nogama, različitim predmetima, pljuvali te vrijeđali. U logoru su svakodnevno premlaćivani na najrazličitije načine: vrećama za pijesak, kundacima pušaka, električnim pendrecima, palicama, štapovima, čizmama. Morali su stavljati ruke na zatiljak i okrenuti se licem prema zidu, a potom „bi mlatili po leđima kako bi koga dohvatili“. „Stražari su znali ulaziti u hangar kada im je volja i na njihov znak »otvaram vrata« oni bi morali skočiti na noge, stati uza zid, okrenuti se licem prema zidu, držati ruke na potiljku i gledati u tlo ispred sebe, nakon čega bi stražari udarali koga bi htjeli. Najgore udarce su dobivali kada bi ih ti stražari izvodili iz hangara napolju. Dok su stajali prislonjeni uz zid sa rukama na potiljku glave, oni bi ih udarali do besvjesti i tako izudarane vraćali u hangar.“³⁶ Zatvorenici su često bili prinuđeni tući se međusobno u organiziranim fizičkim borbama. Izlazak iz baraka predstavljao je siguran znak premlaćivanja, stoga su se zatvorenici suzdržavali od normalnog obavljanja fizioloških potreba. Mnogi svjedoci navode često korištenje alkohola koje je doprinosilo brutalnosti u ophođenju s zatvorenicima i ponižavanju. Neke osobe naročito su se isticale u provođenju torture. „Po nečovječnosti se isticao kuvar za koga je [svjedok] kasnije saznao da se zove M. koji je njih logoraše tukao nogama, rukama, daskom, a njega su često dovodili kada je trebalo logoraša omekšati prije ispitivanja.“³⁷ Svjedoci ističu da je bilo čuvara koji su pomagali zatvorenicima i dostojanstveno se prema njima odnosili. Davali su im cigarete, paketić čokolade – što je u tim trenucima predstavljalo moment okrijepe.

U svakom od hangara bilo je smješteno po 70 -80 ljudi. „U hangaru je bio smrad i prljavština, jedna kanta za mokrenje pored koje su ležali drugi zarobljenici, kupanja nije bilo.“³⁸ Vodu su dobivali u vrlo malim količinama. Kako svjedoči Metodije Prkačin, „najviše je problem bio vode, jer nam nisu htjeli davat' vodu. Davali nam vodu

³⁵Svjedočenje Marka Knežića pred MKSJ (sažetak)

³⁶ Svjedočenje Braila Nike, Presuda K.br.214/08 od 15.05.2010.

³⁷Presuda Ks.br. 19/12 od 31.07.2013.

³⁸Isto

u plastičnim bocama od litre i po. Daju dvije boce na nas 140. (...) Ljudi strašno ožedne. Nisi gladan nego žedan.“³⁹Osjećaj žeđi pogoršavala je činjenica da su bili prisiljeni zasoljenu ribu. Prema jednom svjedoku „hrana je bila sve samo ne hrana, a po dolasku Crvenog križa dobijali su kruh hladan kao led pa pretpostavlja da su ga držali u frižideru“.⁴⁰ Velik je broj zarobljenika, osim teških ozljeda i psihofizičkih smetnji, u vrlo kratkom roku doživio rapidno smanjenje tjelesne težine.

Prema popisima Društva koje je izdavač *Monografije*, kroz logore je prošlo 443 zarobljenika, od čega je u Morinju bilo zatočeno 312, a u Bileći 131 osoba. Optužnica broji 169 zarobljenih zatočenih u Morinju. Dubrovački logoraši proživjeli su u logorima ukupno 23.500 dana, od toga 17.800 u Morinju, a u Bileći 5.700 dana.⁴¹ Najveći dio zarobljenika bio je Dubrovačko-neretvanske županije, a njih 64 su iz drugih područja Hrvatske te BiH. U *Monografiji* se navodi i brojka od 13 logorašica.⁴²

Prema optužnici, na temelju medicinske dokumentacije i obdukcijskog zapisnika proizlazi da su „oštećeni Brailo Miho, Čagalj Antun i Obrad Jakov umrli dok su se nalazili u Centru, pri čemu je smrt kod oštećenog Obrada nastupila usled samoubistva vješanjem, dok su oštećeni Kralj Miho, Ban Božo i Brailo Vlaho umrli nakon izlaska iz Centra.“ Prema *Monografiji*, od tortura i zlostavljanja u logorima je preminulo osam zarobljenika, a od razmjena odnosno puštanja na slobodu do 2011. godine, kada je izdana monografija, od posljedica je preminulo 80 bivših logoraša. U vrijeme zarobljavanja najmlađi je logoraš imao 15 godina, a najstariji 82 godine.⁴³

Logori u Morinju i Bileći opisani su kao „mjesto u kojima je u najvećoj mjeri sustavno suspendiran pravni standard civilizacije tog vremena, te najdrastičnije reducirane i kršene norme koje su inače uređivale pravila međuljudskog postupanja u široj zajednici koja je okruživala logor“. Unatoč sistematskom karakteru torture koja je rezultirala „najdrastičnijim logorskim iskustvima“, fizičko i psihičko zlostavljanje bilo je dijelom neslužbene, neformalne politike upravljanja logorom, što je otežavajući faktor u naknadnom ustanovljavanju odgovornosti. S druge strane, smisao tog privremenog logora očitovao se u svim za logorske režime karakterističnim crtama: „U psihosocijalnom pogledu logorašima je drastično ili potpuno uništavan osobni i socijalni identitet, u najboljem slučaju sustavno su tretirani kao drugorazredne, manje vrijedne osobe, a u najgorim slučajevima, što je nažalost bilo češće, status logoraša poistovjećivan je s predmetima koje treba bezobzirno i nemilosrdno maltretirati do potpunog uništenja. To je značilo da su stambeni, prehrambeni, zdravstveni i higijenski uvjeti života logoraša bili svedeni na najnižu moguću razinu.“⁴⁴

³⁹Svjedočanstvo Metodije Prkačin, *Osobna sjećanja*, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/metodije-prkacin>

⁴⁰Presuda Ks.br. 19/12 od 31.07.2013.

⁴¹*Monografija Dubrovačkih logoraša*, str. 19

⁴²Isto, str. 162

⁴³Isto

⁴⁴*Monografija Dubrovačkih logoraša*, str. 275